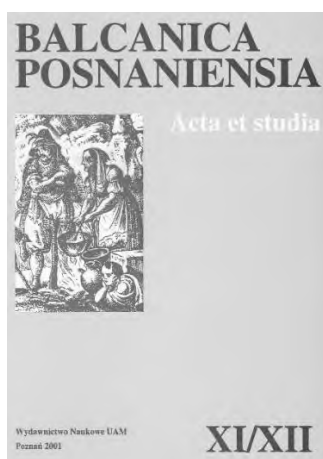




Cychnerski Tomasz, *Cyganie i Rumuni: wspólne dzieje oraz związki kulturowe i językowe (przyczynek)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2001, t. 11–12, s. 305–320.

<https://doi.org/10.14746/bp.2001.11-12.32>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52637>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.



UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego



Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

CYGANIE I RUMUNI: WSPÓLNE DZIEJE ORAZ ZWIĄZKI KULTUROWE I JĘZYKOWE (PRZYSZYBOK)

TOMASZ CYCHNERSKI

ABSTRACT. Cychnerski Tomasz, *Cyganie i Rumuni: wspólne dzieje oraz związki kulturowe i językowe [przyszybok]* (Gypsies and Romanians: Common History and Cultural and Linguistic Relations (A Contribution)). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XI/XII, Poznań 2001. Adam Mickiewicz University Press, pp. 305-319. ISBN 83-232-1078-0, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in French.

Tomasz Cychnerski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Romańskiej (Institute of Romanic Filology Adam Mickiewicz University), al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska-Poland.

Cyganie jako odrębna grupa etniczna przebywają na terenach dzisiejszego państwa rumuńskiego już od przeszło 600 lat. Prawdopodobnie przez cały ten okres właśnie Rumunia stanowiła największe skupisko Cyganów w Europie, które osiąga dzisiaj liczebność rzędu 1,5 mln osób, co stanowi z kolei nieco ponad 6,5% całej ludności tego kraju.¹ Choć przez prawie cały ten czas Cyganie rumuńscy stanowili ludność niewolną,² to dzisiaj posiadają status pełnoprawnej mniejszości narodowej, mają swoje własne partie polityczne, organizacje społeczne, przedsiębiorstwa gospodarcze, ostatnio nawet banki, swój własny instytut badawczy,³ prasę i literaturę we własnym języku oraz zaczątki własnego szkolnictwa.

600-letnia obecność ponad pięcioprocentowej społeczności cygańskiej wśród Rumunów, nawet jeśli okresowo społeczność ta była mniej liczna, nie mogła nie

¹ Dokładniejsza liczba – również w odniesieniu do teraźniejszości – nie jest w tym przypadku znana, nawet gdyby zaokrąglano się ją do dziesięciu tysięcy. Składają się na ten stan rzeczy najróżniejsze przyczyny: mobilność Cyganów, niechęć niektórych do ujawniania swej narodowości, nieefektywność spisów ludności, zaniżanie tej liczby przez dotychczasowe władze rumuńskie i, z drugiej strony, przecenianie jej przez międzynarodowe organizacje cygańskie. Najczęściej podawane wartości to 1,4 - 2,5 mln.

² Terminy niewola, ludność niewolna, stosowane w niniejszym artykule w odniesieniu do Cyganów rumuńskich, wydają się czasami właściwsze od terminów niewolnictwo i niewolnicy, szczególnie w zakresie początków ich pobytu na ziemiach rumuńskich, kiedy to ich status społeczny, w niektórych wypadkach, porównywalny był do statusu społecznego chłopów pańszczyźnianych w Mołdawii i na Wołoszczyźnie.

³ Rromani CRISS, București.

spowodować przenikania się dwóch języków i kultur: języka i kultury Rumunów z jednej strony oraz języka i kultury Cyganów z drugiej strony.

Oczywiście, biorąc pod uwagę przewagę polityczną, społeczną, gospodarczą i kulturową Rumunów, mówić należy w pierwszym rzędzie o znacznych wpływach rumuńskich na język i kulturę Cyganów. Czynnikiem tutaj istotnym jest nie tylko status grupy etnicznej słabszej pod każdym względem, ale również tak wyróżniające Cyganów cechy, jak brak kultury pisanej, brak poczucia tożsamości narodowej i tendencji państwowotwórczych. Nie bez znaczenia dla przewagi wpływów jest, rzecz jasna, sposób i cel przybycia Cyganów na ziemię rumuńskie – byli oni sprowadzani tu już jako ludzie niewolni, a grupy wolnych wędrowców szukały tu przede wszystkim dogodnych warunków życia.

Z drugiej strony jednak, tak liczebna grupa etniczna wypełniająca wyspecjalizowanymi zawodami lukę w byłej gospodarce rumuńskiej oraz przemieszczająca się, ale też i przemieszczana w obrębie samej Rumunii i po całych Bałkanach, przywiązująca dużą wagę do tradycji w przekazach ustnych, musiała odcisnąć swe piętno na języku i kulturze Rumunów, szczególnie zaś na ich języku i kulturze ludowej.

Nasuwa się w tym miejscu pytanie, kim dokładnie są rumuńscy Cyganie, jakiego języka i jakiej kultury są przedstawicielami, kiedy i jak do Rumunii przybyli i jak toczyły się tu ich losy.

Rumuńscy Cyganie to ludność pochodzenia indyjskiego, która napłynęła stopniowo do Wołoszczyzny, Mołdawii i Siedmiogrodu, głównie podczas ostatniego ćwierćwiecza wieku czternastego i podczas całego wieku piętnastego. Charakteryzuje ich śniada skóra, ciemne włosy i ciemne oczy, specyficzny ubiór z zasady różniący się od ubioru Rumunów i innych grup narodowościowych zamieszkujących Rumunię, izolowanie się od reszty społeczeństwa i częste podkreślanie własnej odrębności, przestrzeganie własnych zasad moralnych, obyczajów i specyficznych stosunków wewnątrzgrupowych, podtrzymywany paternalistyczny i patrylokalny model rodziny, kultywowany własny język i w związku z tym dwujęzyczność, nierzadko wędrowny tryb życia i utrzymywanie się z dziedziczonych przez pokolenia specyficznych rzemiosł, brak własnej rdzennie cygańskiej kultury oraz własnej religii, a w konsekwencji przejmowanie religii i elementów kultury narodów, wśród których przychodziło im żyć.

Przodkowie Cyganów, zawodowo związani z obróbką metali oraz z handlem bydłem i końmi, przebywali w IX i X wieku n.e. w północno-zachodnich Indiach⁴ i mówili językiem znajdującym się – wcześniej – pod wpływami dardyjskimi i wprost spokrewnionym z rodzącymi się właśnie wtedy językami nowoindyjskimi, takimi jak landha, sindhi, pahari, pendżabi, radżastani, gudżarati czy hindi. Najprawdopodobniej, w wyniku najazdów przeprowadzanych przez wojska Mahmuda z Ghazny, w pierwszych trzech dekadach XI w. zostali oni uprowadzeni stamtąd na

⁴ W tym przypadku istnieje kilka teorii, czasami dość rozbieżnych. Wywodzą one Cyganów z różnych warstw społecznych, wskazują różne regiony dawnych Indii jako ich praojczyznę i różne stulecia jako czas opuszczenia przez nich stron ojczyстых.

ziemie perskie jako jeńcy w liczbie około 0,5 mln osób.⁵ Na tych terenach język przyszedłszy Cyganów uległ istotnym wpływom perskim. Po upadku Mahmuda z Ghazny, przodkowie Cyganów rozproszyli się po kraju objętym chaosem, zmierzając głównie w kierunku zachodnim. Ich język w tym czasie zaczął się powoli różnicować. Część wędrowców pozostała tutaj i żyje na terenach dzisiejszego Iranu, określając siebie jako *Dom* i posługując się etnolektami typu *domari*, uznawanymi łącznie za dialekt języka cygańskiego. Wkrótce wędrowną ludność znalazła się na terenach Armenii, gdzie język jej uległ kolejnym wpływom – tym razem armeńskim. Jej część osiadła tam i zamieszkuje do dziś. Nazywana jest *Bosza*, określając siebie jako *Lom*. Mówi etnolektem zwanym *lomavren*, uznawanym za dialekt języka cygańskiego. Pod naporem Turków seldżuckich, większe i mniejsze grupy cygańskich przodków zalewały wschodnie części cesarstwa bizantyńskiego, żeby granice Europy przekroczyć na przełomie XIII i XIV w. Ten historyczny fakt określany jest cygańskim terminem *aresajpe*. Niektóre grupy pozostały we wschodnim Bizancjum, dając początek dzisiejszym tureckim *Lom*, mówiącym dialektem *lomavren*.

W wieku XIV wędrujące grupy znalazły się niemal na całym Półwyspie Bałkańskim i okolicznych wyspach. Pierwsze materiały źródłowe dotyczące ich tutejszego pobytu pochodzą z 1323 r., kiedy to franciszkanin Simeon zidentyfikował ich na Krecie jako ludzi podających się za potomków Chama i opisał. To właśnie głównie w Grecji tego okresu ludność przybyła z Indii została Cyganami. Myląc ich z członkami heretyckiej sekty, nazwano ich po grecku *Athinganos*, co dało późniejsze pol. *Cygan*, rum. *ȕigan*, franc. *tsigane*, niem. *Zigeuner* itd. Większość dzisiejszych Cyganów europejskich określa się mianem *Rrom* i mówi subdialektami *rromani* języka cygańskiego, który uległ wówczas silnym wpływom języka greckiego.

Z Półwyspu Bałkańskiego duża część Cyganów ruszyła (głównie w XV w.) do Europy Zachodniej, gdzie podawała się najczęściej za przybyszy z Egiptu; łacińskie *Aegyptius* dało późniejsze franc. *gitan*, hiszp. *gitano*, ang. *gypsy* itd. Ta część Cyganów dała początek dzisiejszym brytyjskim *Romanichels*, francuskim – głównie – *Manuszom*, hiszpańskim *Kale*,⁶ niemieckim – głównie, ale też i włoskim – *Sinti*, a nieco później grupie zwanej *Polska Rroma*. Subdialekty tych grup rozwijały się w odosobnieniu, pod silnym wpływem poszczególnych języków europejskich.

Inna duża część Cyganów rozproszyła się w XIV i XV w. po całym terenie nazywanym dziś umownie Bałkanami, żyjąc do dziś w większych i mniejszych skupiskach w europejskiej części Turcji, w Grecji, Albanii, Bułgarii, w całej byłej Jugosławii, na Węgrzech i w Rumunii. Niekiedy Cyganie ci nazywani są jednym wspólnym określeniem *Cyganie bałkańscy*. Dzielą się oni jednak na wiele niezależnych od siebie odłamów i grup oraz mówią różnymi, często o silnych jeszcze nowoindyjskich cechach, subdialektami *rromani*, takimi jak *erlides*, *tharo-gono*, *mećkar*, *ka-budzi*, *mahadzier*, *gurbet*, *dziambaz* czy *topanski*.

⁵ Jest to jedna z kilku podawanych przez specjalistów przyczyn opuszczenia Indii przez cygańskich przodków i jednocześnie jedna z najbardziej prawdopodobnych.

⁶ Niektóre źródła podają jakoby *Kale* przybyli do Hiszpanii nie szlakami południowo-europejskimi, lecz wędrując na zachód wzdłuż afrykańskich wybrzeży Morza Śródziemnego.

Inna jeszcze duża część Cyganów ruszyła w XV w. z Półwyspu Bałkańskiego na północ, do Europy Centralnej i Wschodniej, głównie przez ówczesne państwo węgierskie, ale także przez Wołoszczyznę i Mołdawię. Ta część Cyganów dała początek przede wszystkim tzw. *Cyganom karpackim*, żyjącym dziś na południu Polski i (w większości) w Słowacji, mówiącym swym własnym subdialektem o silnych wciąż cechach nowoindyjskich.

Do Rumunii końca XIV w. i całego wieku XV przemieszczali się wolni Cyganie wędrujący z Półwyspu Bałkańskiego na północ i byli przemieszczani Cyganie niewolni z sąsiednich ziem bałkańskich, głównie serbskich i bułgarskich. Większe grupy i całe rody żyjących w niewoli do XIX w. na Wołoszczyźnie i w Mołdawii Cyganów uległy dużemu wymieszaniu. Subdialekty, którymi ci Cyganie mówili znalazły się pod bardzo silnym wpływem języka rumuńskiego. Wielu Cyganów rumuńskich zaczęło w ten sposób posługiwać się subdialektem zwanym dziś *kelderari*,⁷ z pewnością zróżnicowanym terytorialnie. W Siedmiogrodzie Cyganie, przybywający między innymi z Wołoszczyzny i Mołdawii, cieszyli się względną wolnością. Ich język uległ tam wpływom węgierskim. W ten sposób zapewne doszło do powstania subdialektu zwanego dziś *lovari*. Po rumuńskich zmianach społeczno-politycznych połowy XIX w. liczni Cyganie mówiący subdialektem *kelderari*, ale także Cyganie mówiący subdialektem *lovari*, zaczęli migrować do Europy Zachodniej i Centralnej. Z tej to fali migracyjnej wywodzą się zresztą polscy *Kelderasz* i *Lowarzy*.

Tak z grubsza przedstawione dzieje Cyganów opierają się na faktach ustalonych głównie przez językoznawców. Bardzo dużo do historii Cyganów wniosły wyniki badań dziewiętnastowiecznego językoznawcy słoweńskiego Franjo Miklošiča. Istotnych i rozstrzygających wiele problemów faktów dostarczyły również prace językoznawcy francuskiego Marcela Courtiade. Nie sposób nie wspomnieć tu także o innych językoznawcach, jak I. Hancock, R. L. Turner, J. Sampson, D. Kenrick, N. Boretzky, G. Soravia, A. J. Rusakov, J. Vekerdi czy T. Pobożniak. Do nich dołączają liczni historycy, jak na przykład: P. Bataillard, G. Puxon, F. de Vaux de Fauletier, A. Colocci, B. Geremek i antropolodzy oraz etnografowie, żeby wymienić tu choćby M. E. Pittarda i L. Mroza.

Pierwsze rumuńskie materiały źródłowe dotyczące Cyganów to akt darowizny 40 taborów cygańskich monasterowi Tismana wydany przez hospodara wołoskiego Dana I w 1385 r. oraz akt darowizny 31 taborów cygańskich monasterowi Bistrița wydany przez hospodara mołdawskiego Aleksandra Dobrego w 1428 r. Podobne akty mnożą się później w obu księstwach. Oczywiście jest możliwe, że pierwsi Cyganie znaleźli się na tych terenach dużo wcześniej, choćby razem z Tatarami. Według niektórych źródeł, nawet wołoski książę Mircea Wielki jakoby utrzymywał w 1387 r., że w jego księstwie Cyganie żyli już od ponad stu lat. Dokumenty z początku XVI wieku wskazują, że w Siedmiogrodzie Cyganie pojawili się na przeło-

⁷ Stosowana dziś nazwa bardzo dużej, rozproszonej już po wszystkich krajach Europy, lecz najliczniejszej właśnie w Rumunii, grupy Cyganów *Kelderasza* (pol. *Kelderasz*) i nazwa ich subdialektu – *kelderari* wywodzi się od rumuńskiej nazwy rzemiosła wykonywanego niegdyś powszechnie przez Cyganów rumuńskich *căldărar* (l. mn. *căldărari*) – „kotlarz”, od *căldare* – „kubel, kocioł”.

mie XIV i XV w. – dotyczą one 17 Cyganów darowanych przez wołoskiego księcia Mircze Starego bojarowi Costea, do którego należało kilka wsi Fogaraszu.

Ówczesni rumuńscy Cyganie pochodzili w większości z ziem położonych na południe od Dunaju – do obu księstw docierali już jako ludzie niewolni lub niemal natychmiast nimi się stawali, gdy przybywali tu jako wolni wędrowcy. Stanowili oni przedmiot zakupów, darowizn i prawdopodobnie łupów wojennych. W 1445 r., książę wołoski Vlad Diabeł przypędził z terenów bułgarskich około 12 000 osób wyglądających na Cyganów, a w 1471 r. książę mołdawski Stefan Wielki z wyprawy na Wołoszczyznę wrócił do kraju z 17 000 cygańskich jeńców. Cygańska niewola w gospodarstwach rumuńskich szybko przekształciła się w niewolnictwo. Wkrótce niewolnikami w obu księstwach byli prawie wszyscy Cyganie i prawie wyłącznie Cyganie. Przez długi czas synonimem rumuńskiego *rob* „niewolnik” był właśnie *țigan*.⁸ Niewolnicy ci dzielili się głównie na trzy kategorie: niewolników książęcych (*robii domnești*), którzy w XIX w. stali się niewolnikami państwowymi (*țigani statului*), niewolników klasztornych (*robii mănăstirești*) i niewolników bojarskich (*robii boierești*). Podkategorię tych pierwszych stanowili tzw. niewolnicy książęcej (*robii doamnei*), podlegający wyłącznie małżonce hospodara. Między tymi trzema kategoriami następował stały przepływ, szczególnie w kierunku od hospodara do bojarów i kleru.

Los cygańskich niewolników był typowym ciężkim, niewolniczym losem. Byli oni wykorzystywani do wszelkich prac – byli górnikami, kucharzami, nawet robotnikami rolnymi, ale przede wszystkim różnego typu rzemieślnikami: kamieniarzami, ceglarzami, murarzami, ślusarzami, sitarzami, kotlarzami i, oczywiście, kowalami. Wędrujące sezonowo grupy wypłukiwały złoto. Cyganie byli również śpiewakami, muzykantami i niedźwiednikami, stale lub czasowo wędrującymi. Wszyscy oni należeli bądź do hospodara, bądź do bojara, bądź wreszcie do kleru. Przez całe wieki jednak obok tych niewolników żyli nieliczni Cyganie wolni. Były to grupy wędrujących – najczęściej pieszo – nędzarzy, utrzymujących się z różnego typu zbieractwa, czasami kradzieży i rozboju.⁹

O niewolnikach cygańskich w księstwach rumuńskich dowiadujemy się dziś między innymi ze słynnych kronik Mirona Costina z końca XVII w. i Dimitrie Cantemira z początku wieku XVIII. Co prawda więcej o Cyganach pisze Cantemir w swoim *Opisie Mołdawii*,¹⁰ ale za to od Costina, z jego *Chroniki ziem mołdawskich i multkańskich*,¹¹ dowiadujemy się o powszechnej roli mamki, jaką pełniły ówczesne Cyganki u swych panów. W czasach cygańskiego niewolnictwa w księ-

⁸ Właściwie, termin *rob* zaczął funkcjonować dopiero pod koniec XV w. Do tego czasu stosowano głównie termin *țigan*, ale też *tătar* „Tatar”, bo i Tatarzy – razem z Cyganami – stanowili najniższy szczebel ludności niewolnej w gospodarstwach rumuńskich.

⁹ Od wykonywanych przez Cyganów tradycyjnie w ciągu stuleci rzemiosł oraz od prowadzonego przez nich trybu życia wzięły się także nazwy poszczególnych grup cygańskich i ich etnolektów, jak na przykład klasyfikacja zaproponowana w 1878 r. przez dziekana Wydziału Teologicznego w Bukareszcie – B. Constantinescu: *zlătari* i etnolekt *zlătărăsc*, *ursari* i etnolekt *ursăresc*, *netoți* i etnolekt *netoțesc*, *căldărari* i etnolekt *căldărăresc* itd.

¹⁰ D. Cantemir, 1986: 130.

¹¹ M. Costin, 1998: 267.

stwach rumuńskich zdarzały się jednak uwolnienia, a nawet nobilitacje. Od XVIII w., przez pewien okres, cygański współmałżonek wolnego obywatela stawał się po zawarciu małżeństwa również wolnym człowiekiem. Pod koniec XVI w. natomiast Ștefan Răzvan, syn cygańskiej niewolnicy, został bojarem, żeby zasiąść na kilka miesięcy 1595 roku na tronie mołdawskim. Walczył on również w szeregach polskich wojsk kozackich.

Niewolnictwo cygańskie znoszono w obu księstwach powoli i stopniowo. Najpierw jednak, w 1831 r., spróbowano drogą prawną narzucić wszystkim Cyganom osiadły tryb życia. W 1843 r. zostali uwolnieni na Wołoszczyźnie Cyganie – niewolnicy państwowi. W rok później w Mołdawii uwolniono najpierw Cyganów – niewolników klasztornych, a następnie państwowych. W 1847 r. zniesiono niewolnictwo klasztorne na Wołoszczyźnie. Najpóźniej, bo dopiero w 1855 r. w Mołdawii, a w 1856 r. na Wołoszczyźnie uwolniono Cyganów – niewolników bojańskich. Ten rok dzisiejsi Cyganie uznają za rok zniesienia cygańskiego niewolnictwa, określając je swojsko brzmiącym terminem *slobozenja*. Całkowitą wolność przynosi im jednak dopiero reforma Alexandra Ioana Cuzy z 1864 r. Warto tu dodać, że wśród tych, którzy walczyli o wolność dla Cyganów był również historyk, publicysta, a później mąż stanu – Mihail Kogălniceanu. Wolność nadana Cyganom w Rumunii przyczyniła się do dużej fali migracyjnej skierowanej na zachód i północ Europy.

Abolicjonizm połowy XIX w. w Rumunii, romantyzm europejski i Wiosna Ludów w równej mierze były czynnikami prowadzącymi do narodzin idei „dobrego Cygana”, która znalazła odzwierciedlenie w rumuńskiej literaturze u takich twórców, jak C. Bolliac, I. Heliade-Rădulescu, V. Alecsandri czy G. Asaki.¹² Tym samym zaczął się okres pomyślności w historii rumuńskich Cyganów, który kulminację osiągnął w latach międzywojennych, kiedy to, w 1933 r., najpierw Calinic I. Popp-Șerboianu założył Asociația Generală a Țiganilor din România,¹³ a G. A. Lăzăreanu-Lăzurică – Uniunea Generală a Romilor din România,¹⁴ prowadzoną później przez Gheorghe Niculescu. Celem tego ostatniego było założenie w Bukareszcie szpitala, biblioteki i szkoły dla Cyganów. W latach trzydziestych zaczęły ukazywać się cygańskie czasopisma: „O Róm”, „Glasul Romilor”, „Neamul Țigănesc” i „Timpul”. Cały ten okres odznaczał się wzrostem zainteresowania Cyganami ze strony intelektualistów rumuńskich. Problematyką tą zajmowali się językoznawcy, historycy, etnografowie, folklorysty: między innymi wspomniany wcześniej Mihail Kogălniceanu, autor wydanej w Berlinie w 1837 r. książki *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*; Barbu Constantinescu, który swoją książkę *Probe de limba și literatura țiganilor din România* opublikował w 1878 r.; Calinic I. Popp-Șerboianu ze swoją pracą wydaną w Paryżu w 1930 r. *Les Tsiganes. Histoire – Ethnographie – Grammaire – Dictionnaire*; Ioan Cibu ze swym *Dictionar româno-țigan* z 1932 r.; Alexandru Graur z jego cennym artykułem *Les mots*

¹² C. Bolliac, *Fata de boier și fata de țigan, Țigan vândut*; I. Heliade-Rădulescu, *Jupân Ion*; V. Alecsandri, *Istoria unui galbân*; G. Asaki, *Țiganii*.

¹³ Pol.: Powszechnie Stowarzyszenie Cyganów Rumuńskich.

¹⁴ Pol.: Powszechny Związek Romów Rumuńskich.

tsiganes en roumain z 1934 r.; wreszcie George Potra, ze znanym dziełem *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România* z 1939 r.

Z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego lata te natomiast były okresem trudnych zmian: ze względu na przeważającą konkurencję rozwijającego się przemysłu Cyganie musieli porzucić tradycyjnie wykonywane przez nich niektóre zawody. Duża część Cyganów wiejskich nie posiadających w swych rękach ziemi, a parająca się na przykład zbieractwem lub wyrębem lasów, została bez środków do życia.

Gorszy los czekał ich jednak pod rządami marszałka Antonescu. Cyganie rumuńscy w zasadzie podzielili go ze swymi braćmi z całej Europy. Wszystkich ich spotkał *porrajmos* – cygański holocaust. Często twierdzi się, że największą zbrodnią dokonaną przez Antonescu na Cyganach była deportacja około 25 000 osób tej narodowości do obozów położonych w Zdobiesztrze,¹⁵ jednak według innych, jak na przykład G. Puxon i D. Kenrick,¹⁶ w czasie II wojny światowej zginęło ogółem, w taki czy inny sposób około 36 000 rumuńskich Cyganów.

Mimo trwającej wojny i polityki prowadzonej przez Antonescu, niektórzy intelektualiści rumuńscy kontynuowali badania związane z Cyganami. Do nich należeli językoznawcy A. Graur i E. Petrovici oraz historyk i publicysta N. Iorga. W 1944 r. ukazało się nawet bardzo istotne i obszerne studium etnograficzne *Țiganii din România*, którego autorem był Ion Chelcea.

O ile dla faszystów rumuńskich Cyganie byli plagą, o tyle dla komunistów co najmniej „elementem” niechcianym i niechlubnym. Po raz kolejny zabroniono Cyganom wędrowek, przesiedlano ich – czasami jednak nie bez pewnych racji, biedniejące społeczeństwo rumuńskie obarczało ich coraz to cięższymi winami i przyczynami swojego własnego nieszczęścia, oficjalne dane dotyczące struktury ludności Rumunii albo pomijały mniejszość cygańską, albo jej wagę znacznie redukowały, a cenzura wstrzymywała większość publikacji, niekiedy bardzo istotnych, z dziedziny cyganologii. Do wyjątków należą tu artykuły językoznawcy Andreia Avrama, np. *Cercetări lingvistice la o familie de țigani* z 1954 r., oraz książka *Cîntecul țigănesc*, wydana przez Mirona Radu Paraschivescu w 1957 r.

Rumuńska tzw. „rewolucja” z 1989 r., która obaliła reżim Ceaușescu, otworzyła nową drogę w dziejach tamtejszych Cyganów. Jej bezpośrednim skutkiem była trzecia już w historii Europy duża cygańska fala migracyjna, a druga taka fala obejmująca Cyganów rumuńskich, w tym licznych Kelderaszów, która i tym razem dotarła również do Polski.

To dopiero po roku 1989 Cyganie zostali prawnie uznani za mniejszość narodową. Zgodnie z rozwijającymi się tendencjami europejskimi w sposobie traktowania spraw etnicznych, Cyganie rumuńscy znaleźli swoje miejsce w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym Rumunii. Mają swoje przedstawicielstwo w parlamencie, w roku akademickim 1998/1999 utworzono kierunek studiów filologia rromska na Uniwersytecie w Bukareszcie, coraz więcej naukowców poświęca im swe prace. Dla przykładu, Viorel Achim opublikował w 1998 r.

¹⁵ V. Achim, 1998: 143.

¹⁶ Za: A. Bartosz, *Nie bój się Cygana*, 1994: 45.

Tigani în istoria României. Wznawiane są książki sprzed wojny, jak choćby *Dicționar româno-tigan* Ioana Cibu w wydawnictwie „Kriterion”, którego seria wydawnicza „Biblioteca Rromă” liczy już ponad 10 pozycji. Cyganie publikują, często w postaci dwujęzycznej, swoją własną twórczość literacką, np. Gheorghe Păunlalomnițeanu w 1991 r. opublikował „*Arzoaica*” a *stat la masa cu dracul*, a Luminița Mihai Cioabă w r. 1997 – *Negustorul de ploaie*. Szczególnie aktywny na polu edukacyjnym, wydawniczym i społeczno-organizacyjnym jest Gheorghe Sarău, jeden z redaktorów i założycieli czasopisma – organu Partii Rromów – „*Asul de treflă*” oraz pomysłodawca i inicjator lektoratu języka rromani w ramach bukareszteńskiej indianistyki. Obok „*Asul de treflă*” ukazują się i inne periodyki rromskie, jak „*Aven Amentza*” czy „*Romathan*”. W Sibiu powstaje również wydawnictwo cygańskie „*Neo Drom*”.

W latach dziewięćdziesiątych właśnie powstaje kilka bardzo wartościowych filmów o Cyganach bałkańskich lub wyłącznie rumuńskich. Są to wyprodukowane we Francji filmy algierskiego Cygana Tony Gatlifa *Latcho Drom* z 1993 r. i *Gadjo Dilo* z 1997 r., oraz film z 1991 r. *Musiciens tsiganes de Roumanie*, którego reżyserami są Patricia Paillau, Jean-Claude Brisson i Jacques Bouquin. W 1998 r. rumuński reżyser Radu Mihăileanu zdobywa sławę filmem *Pociąg życia*, w którym pojawia się wątek cygańsko-bałkański.

Znakomici muzycy cygańscy uzyskują możliwość pełnego rozwijania swej twórczości, często zdobywając sławę w całej Europie, jak miało to miejsce choćby w przypadku zespołu moldawskiego „*Fanfare Ciocărlia*” czy wołoskiego „*Taraf de Haïdouks*”¹⁷. Oba zespoły grają typową muzykę tzw. cygańską, ale czerpią też obficie z folkloru rdzennie rumuńskiego i całych Bałkanów, interpretując go na cygańską nutę. Często sięga się dziś znów do nagrań starszego już zespołu, tym razem z Siedmiogrodu – *Taraf Mociu*. Ponownie odkrywana jest w Rumunii i poza jej granicami wokalistka o niezwykle głośnym głosie Romica Puceanu. Nie mniejszym zainteresowaniem cieszą się inni wokaliści, jak Gabi Luncă, Dumitru Farcaș, Floarea Pașcu czy Ion Voicu. Bułgarscy cyganolodzy Elena Marushiakova i Vesselin Popov w artykule poświęconym pieśni – *Gelem, Gelem*, uznanej za oficjalny hymn cygański przez II Międzynarodowy Kongres Cyganów w Genewie w 1978 r., twierdzą, że skomponowana przez Jarko Jovanoviča melodia jest co prawda popularną pieśnią serbsko-cygańską, lecz pochodzenia rumuńskiego, tyle że o zmienionym tempie.¹⁸

Rosyjski kompozytor z Kelderasza, Piotr Demeter i jego brat – poeta Roman wydali w 1981 r. w Moskwie *Obrazcy folklora Cygan-kelderarej*, zbiór 20 ballad i 9 pieśni kelderaskich oraz kilkunastu pieśni innych Cyganów. Wśród ballad znalazły się tak dobrze znane wszystkim Rumunom utwory, jak *Voinicel*, *Gruia lui Novac* czy *Corbea* i *Meșterul Manole*. Warto zatrzymać się w tym miejscu przy dwu ostatnich, podkreślając, że ballada ludowa, ta opowiadana i ta śpiewana przy akompaniamencie różnych instrumentów, szczególnie chordofonów, wyjątkowym

¹⁷ Fanfare Ciocărlia: 1998, *Radio Pașcani*. [pi'ra:nha]; 1999. *Baro Biao*. [pi'ra:nha]. Taraf de Haïdouks: 1991. *Musique des Tziganes de Roumanie*. Crammed Discs; 1994. *Honourable Brigands, Magic Horses and Evil Eye*. Crammed Discs; 1998. *Dumbala Dumba*. CramWorld / Crammed Discs.

¹⁸ *Studii Romani* II: 21-22.

rozkwitem obejmowała całe Bałkany między XIV a XVIII wiekiem. Biorąc pod uwagę wędrowny tryb życia, dużą mobilność Cyganów, ich szczególny stosunek do koni, ich tradycyjne zajęcia śpiewaków, muzyków, murarzy, ale też i rozbójników, nie sposób nie zrozumieć, dlaczego ballady z ludowego repertuaru Rumunów znalazły się również w repertuarze kelderaskim. Nie można nie zauważyć, że region, który specjaliści – np. Gheorghe Vrabie – uważają za kolebkę ballady *Corbea*, czyli okolice bukareszteńskie, pokrywa się z bardzo starym już, dużym skupiskiem cygańskim. Jest bardzo prawdopodobne, że niektóre wersje typowo rumuńskiej *Corbea* rozprzestrzeniały się z naddunajskich równin na całe tereny munteńskie i dalej mołdawskie wraz z cygańskimi *lăutari*.¹⁹ Jest także bardzo prawdopodobne, że autorami niektórych wersji byli sami Cyganie. Historia bojara lub członka gospodarskiego dworu, którego ambicją jest zająć miejsce swego pana, aby zostać za to zamkniętym na długie lata w lochach, a później zbiec stamtąd dzięki cudownemu rumakowi przyprowadzonemu ze stron rodzinnych przez matkę, wybiwszy wpiertw wielu ze swych oprawców, mogła być również, po pewnych modyfikacjach, historią wspomnianego wcześniej Ștefana Răzvana, zamordowanego w kilka miesięcy po usunięciu go z gospodarskiego tronu, lub innej rzeczywistej postaci, Răzvana przypominającej.

Ballada *Meșterul Manole*,²⁰ śpiewana i dziś przez Cyganów²¹ jest dobrem ogólnobałkańskim. Motyw ofiary składanej z żony lub córki mistrza murarskiego złym siłom uniemożliwiającym wybudowanie mostu, twierdzy czy świątyni, powtarza się w wersjach greckich, albańskich, arumuńskich, serbskich, bułgarskich, węgierskich i rumuńskich. Jest więc bardzo prawdopodobne, że temat ten rozprzestrzeniał się po Bałkanach także dzięki cygańskim murarzom, wśród których był często powtarzany, a przede wszystkim dzięki cygańskim muzykom i śpiewakom. Rozkwit wersji rumuńskich tej ballady przywołany wcześniej Gheorghe Vrabie wiąże z budową słynnego monasteru Curtea de Argeș, zachwycającego ornamentami o cechach nie tylko bałkańskich, ale też arabskich i armeńskich. Jest więc bardzo prawdopodobne, że niektóre wersje ballady *Meșterul Manole* powstały również w środowisku cygańskim.

Rumuńscy Cyganie śpiewali i śpiewają ballady zarówno w języku rumuńskim, jak i ojczystym – cygańskim, który jest reprezentowany dzisiaj w Rumunii przez dialekt rromani. Jest on silnie zróżnicowany i stanowi bardzo trudny materiał nawet do ogólnych i wstępnych klasyfikacji, nie mówiąc o dokładnym opisie jego najpowszechniejszych wariantów. Jest to między innymi skutkiem braku pisma w tym języku, ale także – może nawet głównie – wynikiem zróżnicowania samej społeczności cygańskiej, która dzieli się na kilkadziesiąt rodów o często odmiennej historii, odmiennym stylu życia i obyczajach. Najczęstsze klasyfikacje stosowane do rumuńskich grup cygańskich i ich etnolektów to, niestety, powierzchowne i słabo oddające rzeczywistość klasyfikacje podobne do tej zaproponowanej jeszcze w zeszłym wieku przez Barbu Constantinescu, uciekające się do wykonywanych

¹⁹ Forma *lăutari* to liczba mnoga wyrazu *lăutar* „muzykant”, od *lăută* „lutnia”.

²⁰ Pol.: Mistrz Manole.

²¹ Taraf de Haïdouks, *Meșteru Manole*: 1998. *Dumbala Dumba*. CramWorld / Crammed Discs.

przez Cyganów zawodów lub typowych dlań innych zajęć. I tak, można tu wymienić grupę *aurari* lub *zlătari* (wyplukiwaczy złota), następnie *argintari* (złotników), *sitari* (sitarzy), *salahori* (robotników budowlanych), *lăcătuși* (ślusarzy), *cârpaci* (lataczy), *gabori* (zdunów), *cuțitari* lub *ciurari* lub też *costorari* (nożowników), *lingurari* (wytwórców łyżek), *lăutari* (muzykantów), *covaci* lub *fierari* lub też *podcovari* (kowali), *netoți* i *lăieși* (Cyganów wędrownych), *vânzătoare* (sprzedawców kwiatów), *chivuțe* lub *spoitorese* (pobielaczy), *rudari* (wytwórców talerzy), *sfârnavari* (handlarzy końmi), *ursari* (niedźwiedników) czy wreszcie, *căldărari* (kotlarzy). Są wśród nich tacy, których etnoлект posiada wiele cech, dziś powiemy archaicznych, nie uległszy wpływowi rumuńskim – do nich zaliczają się *ursari* i *spoitorese*. Są wśród nich i tacy, którzy językiem cygańskim już nie mówią, poddawszy się całkowitej asymilacji – do nich należą *rudari*, odpowiednicy węgierskich *romungro*. Etnolekty większości spośród nich uległy jednak mniejszym czy większym wpływom języka rumuńskiego – takim jest z pewnością subdialekt *kelderari*, sam zresztą zróżnicowany terytorialnie (na terenach transylwańskich uległ na przykład pewnym wpływom języka węgierskiego). Jest on też jednym z najczęściej spotykanych subdialektów w całej Europie i jednym z lepiej opisanych.

Obok pewnych cech fonetycznych, jak np. redukcja niektórych grup spółgłoskowych, najbardziej widocznym wpływem języka rumuńskiego na *kelderari* są liczne rumunizmy w leksyce tego ostatniego. Są to choćby: 1. keld. *bricțjo* < rum. *brici*: rzecz. ‘brzytwa’; 2. keld. *brado* < rum. *brad*: rzecz. ‘jodła’; 3. keld. *bola* < rum. *boală*: rzecz. ‘choroba’; 4. keld. *bažokoril* < rum. *batjocori*: czas. ‘znieważać’; 5. keld. *czitil* < rum. *citi*: czas. ‘czytać’; 6. keld. *cziresza* < rum. *cireășă*: rzecz. ‘czereśnia’; 7. keld. *czerczetol* < rum. *cerceta*: czas. ‘badać’; 8. keld. *czerber* < rum. *cerb*: rzecz. ‘jeleń’; 9. keld. *doftoro* < rum. *doftor*: rzecz. ‘lekarz’; 10. keld. *fronto* < rum. *frunte*: rzecz. ‘czoło’; 11. keld. *feljastra* < rum. *fereastră*: rzecz. ‘okno’; 12. keld. *gyczitura* < rum. *ghicitoare*: rzecz. ‘zagadka’; 13. keld. *galbeno* < rum. *galben*: przym. ‘żółty’; 14. keld. *harniko* < rum. *harnic*: przym. ‘pracowity’; 15. keld. *jertil* < rum. *ierta*: czas. ‘wybaczyć’; 16. keld. *kryszma* < rum. *crăsmă*: rzecz. ‘karczma’; 17. keld. *keja* < rum. *cheie*: rzecz. ‘klucz’; 18. keld. *lungo* < rum. *lung*: przym. ‘długi’; 19. keld. *leguma* < rum. *legumă*: rzecz. ‘jarzyna’; 20. keld. *lanco* < rum. *lanț*: rzecz. ‘łańcuch’; 21. keld. *maržina* < rum. *margină*: rzecz. ‘skraj’; 22. keld. *nepoto* < rum. *nepot*: rzecz. ‘wnuk’; 23. keld. *pacza* < rum. *pace*: rzecz. ‘spokój’; 24. keld. *pato* < rum. *pat*: rzecz. ‘łóżko’; 25. keld. *porunczil* < rum. *porunci*: czas. ‘rozkazać’; 26. keld. *podo* < rum. *pod*: rzecz. ‘most’; 27. keld. *trebul* < rum. *trebui*: czas. ‘potrzebować’; 28. keld. *vorba* < rum. *vorbă*: rzecz. ‘słowo’; 29. keld. *žoko* < rum. *joc*: rzecz. ‘gra’.²² Jeśli chodzi o poziom morfologiczny, to *kelderari* przejął od rumuńskiego np. końcówkę liczby mnogiej rzeczowników *-uri*, najczęściej wraz z odpowiednimi jednostkami leksykalnymi: keld. *haro* ÷ *haruri* < rum. *har* ÷ *haruri*: rzecz. ‘łaska’; keld. *treno* ÷ *trenuri* < rum. *tren* ÷ *trenuri*: rzecz. ‘pociąg’; keld. *žoko* ÷ *žokuri* < rum. *joc* ÷ *jocuri*: rzecz. ‘gra’.

²² Wobec braku pisma w języku cygańskim i nieustalonego jeszcze alfabetu, który zostałby zgodnie przyjęty dla części przynajmniej subdialektów cygańskich, przykłady tutaj przedstawione korzystają z alfabetu łacińskiego w taki sposób, aby ich ortografia czytelna była dla przeciętnego Polaka. Są to konieczne uproszczenia na wyłączne potrzeby niniejszego artykułu.

Równie ciekawe są też wpływy rromskie na język rumuński. Ograniczają się jednak tylko do poziomu leksykalnego. Niestety, dotychczas tematyka ta była poruszana bardzo rzadko. Do wyjątków należą prace Alexandru Graura i Vladimira Drimby. Znany w tej dziedzinie artykuł Graura opublikowany został jeszcze przed wojną i nigdy nie został wznowiony, mimo że powojenne rumuńskie wydawnictwa językoznawcze obfitują w zbiory dzieł wybranych lub zebranych tego naukowca. Z kolei artykuł Drimby, czołowego orientalisty rumuńskiego ukazał się w prasie specjalistycznej dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych, po prawie 30 latach wstrzymywania go przez cenzurę. Przestaje to tak bardzo dziwić, skoro nawet – dość obszerna wbrew podtytułowi – encyklopedia języków świata, wydana przez Mariusa Salę i Ioanę Vintilă-Rădulescu w 1981 r. w Bukareszcie, nie uwzględnia rromani, ani żadnego z jego subdialektów.

Część jednostek leksykalnych badanych przez Drimbę i niektóre omówione przez Graura funkcjonują jeszcze dziś obok wielu innych, nie odnotowanych przez tych językoznawców. Warto zatrzymać się tu tylko na jednostkach o dużej częstotliwości użycia, które należą do współczesnego języka potocznego. Są to: 1. rum. *acana*, przysł. 'obok, teraz' < rrom. *akana*, przysł. 'teraz'; 2. rum. *baftă*, rzecz. 'szansa, szczęście' < rrom. *bahija*, rzecz. 'szczęście, szansa'; 3. rum. *barosan*, przym. 'duży i ciężki', < rrom. *baro*, przym. 'duży'; 4. rum. *barosan*, rzecz. 'osoba bogata i wpływowa' < rrom. *barosan*, przym. 'silny, potężny człowiek'; 5. rum. *benga*, rzecz. okr. 'diabeł' < rrom. *beng*, rzecz. 'diabeł'; 6. rum. *bengos*, przym. 'wesoły, żartobliwy, wspaniały, straszny' < *benga*; 7. rum. *biștar*, rzecz. 'grosz, pieniądź' < rrom. *biszari*, rzecz. 'dwudziestak' + *biszto*, licz. 'dwudziesty'; 8. rum. *cardi*, czas. 'dać, uderzyć, ukraść' < rrom. *kardem* lub *kerdem*, czas. w cz. przeszł. 'zrobiłem'; 9. rum. *dili*, czas. 'dać, uderzyć, zrobić' < rrom. *dilo*, imiesł. przesz. czas. *del* 'dać, zrobić'; 10. rum. *diliu*, przym. 'szalony' < rrom. *dilo*, przym. 'szalony, głupi'; 11. rum. *se dili*, czas. zwr. 'oszaleć' < *diliu*; 12. rum. *gagiu*, rzecz. 'szef, handlarz, mężczyzna, mąż, kochanek' < rrom. *gadzio*, rzecz. 'nie Cygan'; 13. rum. *gagic* i *gagică*, rzecz. 'kochanek, chłopak' i 'kochanka, dziewczyna' < *gagiu*; 14. rum. *se gagicări*, czas. zwr. 'podrywać' < *gagiu*; 15. rum. *gagicăreală*, rzecz. 'podryw' < *se gagicări*; 16. rum. *gini*, czas. 'patrzeć, obserwować' < rrom. *džinel*, wariant formy *džianel*, czas. 'wiedzieć, znać'; 17. rum. *geană*, rzecz. 'uwaga' < *gini*; 18. rum. *grast* lub *grazd*, rzecz. 'koń' < rrom. *grast*, rzecz. 'koń'; 19. rum. *hali*, czas. 'jeść, brać' < rrom. *hal*, czas. 'jeść'; 20. rum. *haleală*, rzecz. 'jedzenie' < *hali*; 21. rum. *lovele*, rzecz. w l. mn. 'pieniądze' < rrom. *love*, rzecz. w l. mn. 'pieniądze'; 22. rum. *mandea*, zaim. 'ja, ja sam' < rrom. *mande*, zaim. w miejsc. 'u mnie'; 23. rum. *mangli*, czas. 'żebrać, kraść' < rrom. *manglo*, imiesł. przesz. czas. *mangel* 'prosić, żebrać'; 24. rum. *mardi*, czas. 'bić' < rrom. *mardo*, imiesł. przesz. czas. *marel* 'bić'; 25. rum. *matol*, przym. 'pijany' < rrom. *mato*, przym. 'pijany'; 26. rum. *mișto*, przym. nieodm. i przysł. 'dobry, ładny' i 'dobrze, ładnie' < rrom. *miszto*, przysł. i przym. 'dobrze' i 'dobry'; 27. rum. *molan*, rzecz. 'wino' < rrom. *mol*, rzecz. 'wino'; 28. rum. *nucles*, wykrz. 'cicho' < rrom. *muk les*, dosł. 'zostaw je', tzn. 'zamknij usta'; 29. rum. *muie*, rzecz. 'usta' < rrom. *muj*, rzecz. 'usta'; 30. rum. *nasol*, przym. 'zły, brzydki, głupi' < rrom. *nasul*, przym. i przysł. 'zły, brzyd-

ki' i 'źle, brzydko'; 31. rum. *paradi*, czas. 'zepsuć, zniszczyć' < rrom. *parado*, imieśl. przesz. czas. *paravel* 'rozbić'; 32. rum. *pili*, czas. 'pić (alkohol)' < rrom. *piel*, czas. 'pić'; 33. rum. *puriiu*, przym. i rzecz. 'stary' i 'starzec' < rrom. *puro*, przym. i rzecz. 'stary' i 'starzec'; 34. rum. *soili*, czas. 'spać' < rrom. *sovel*, czas. 'spać'; 35. rum. *soi* lub *soileală*, rzecz. 'sen' < *soili*; 36. rum. *șucar*, przym. 'ładny' < rrom. *șukar*, przym. nieodm. i przysł. 'ładny' i 'ładnie, dobrze'; 37. rum. *șuriu*, rzecz. 'nóż' < rrom. *cziiuri*, rzecz. 'nóż'; 38. rum. *zuraliu*, przym. 'przesadny, szalony' < rrom. *zuralo*, przym. 'mocny, energiczny'.

Obok tych wymienionych wyżej funkcjonuje również wiele innych jednostek o węższym zasięgu i mniejszej częstotliwości użycia, na przykład: *bașardină* lub *bașaidie* (rzecz.), *bârș* (rzecz.), *geala* (rzecz.), *mardei* (rzecz.), *mucli* (czas.), *panghi* (czas.), *șoșoi* (rzecz.), *tovel* (rzecz.).

Niektóre jednostki leksykalne objęła także standardowa rumuńszczyzna, na przykład: rum. *baros*, rzecz. 'młot' < rrom. **baroso*, rzecz. 'młot'; rum. *hău*, rzecz. 'przepaść, otchłań' < rrom. *hyl*, rzecz. 'dziura'; rum. *rom*, rzecz. 'Cygan' < rrom. *rrom*, rzecz. 'człowiek'.

Ogół znanych zapożyczeń z rromani sięga w języku rumuńskim na pewno liczby 200, biorąc tu pod uwagę wszelkie archaizmy i regionalizmy. Należy przypuszczać, że może być ich jednak nieco więcej, ponieważ słownictwo rumuńskie obfituje w jednostki o nie ustalonej jeszcze etymologii. Przypomnieć wypada tutaj, że duża część etnolektów cygańskich z terenów rumuńskich nie została jeszcze dość poznana, aby móc w wielu wypadkach ustalić z pewnością, czy dana jednostka rromska może być rzeczywiście etymonem wyrazu rumuńskiego.

Bardzo ciekawie przedstawia się również obraz Cyganów w rumuńskim języku potocznym. Dla przykładu, sami Cyganie określani są w najróżniejszy sposób: od dumnego *faraon* po poniżające *borătură* 'zygowiny'. Interesująca z pewnością byłaby analiza związków frazeologicznych wychodzących od *țigan* lub jego derywatów, jak np. wymowne *a se muta ca țiganul cu cortul* – dosł.: 'przenosić się jak Cygan z namiotem', tzn. 'często zmieniać miejsce pobytu', lub pełne uroku *calea-țiganului* – dosł.: 'droga Cygana', tzn.: 'Droga Mleczna'. Równie zajmujące byłoby przyjrzenie się Cyganom w rumuńskich przysłowiach, dowcipach i powiastkach ludowych, które bogate są w elementy z tym ludem związane. Jednak o wiele bogatszym pod tym względem materiałem jest rumuńska literatura piękna – obok twórców już wcześniej wymienionych, Cyganami zajęli się w swych utworach tacy pisarze, jak Zaharia Stancu, Eugen Barbu, Matei Caragiale, Ion Budai-Deleanu,²³ i wielu innych. Nie sposób byłoby przejść obok onomastyki: wśród rumuńskich antroponimów znajdziemy bowiem nazwiska, których źródła stanowią na pewno wyrazy rromskie, np.: *Bahtalovski*, *Barosu*, *Benga*, *Gagea*, *Geană*, *Mandea*, *Mărdoiu*, *Muia*, *Pilici*, *Șucuriu*, *Zuraliu* itd., a wśród toponimów nazwy o tym samym pochodzeniu: *Bengești*, *Romești*, *Găgiulești* itd. Najciekawszym przedsięwzięciem rzecz jasna byłaby charakterystyka twórczości literackiej samych Cyganów rumuńskich, ich pieśni, ballad, powiastek i baśni, przynajmniej tych przypominanych ostatnio w

²³ Z. Stancu, *Descult*; Eugen Barbu: *Groapa*, *Unsprezece*; M. Caragiale, *Craii din Curtea-Veche*; I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*.

reedycjach przedwojennych zbiorów P. Copoiu – *Povești țigănești*, C. Ș. Nicolăescu-Plopșora – *Povești și cântece rrompe* i B. Constantinescu – *Probe de limba și literatură țiganilor*, czy też charakterystyka poezji i prozy pisanej i wydawanej współcześnie, której przykłady podane zostały nieco wcześniej. Bogactwo materiału wymienionego tutaj zachęca swoim znaczeniem i atrakcyjnością do poświęcenia mu następnych stron, przekracza to jednak granice wyznaczone przez typ niniejszej publikacji.

WYBRANA LITERATURA PRZEDMIOTU

100 Years of Gypsy Studies. 1990. Cheverly.

Achim, A. 1998. *Țiganii în istoria României*. București.

Amza, T. 1994. *Țiganii, o lume a contrastelor*. București.

Amza, T. 1996. *Țiganii, necunoscuții de lângă noi*. București.

Asul de treflă. 1993 i nast. București.

Aven Amentza. 1990 i nast. București.

Băcanu, M. 1996. *Țiganii – minoritate națională sau majoritate infracțională?* București.

Bartosch, A. 1994. *Nie bój się Cygana*. Sejny.

Bernard, H. 1869. *Moeurs des Bohémiens de la Moldavie et de la Valachie*. Paris.

Binns, D. 1982. *A Gypsy Bibliography*. Manchester.

Binns, D. 1986. *A Gypsy Bibliography*. Vol. 2. Manchester.

Binns, D. 1992. *A Gypsy bibliography of all recent books, pamphlets, articles, broadsheets, theses and dissertations pertaining to Gypsies and other travellers*. Manchester.

Bloch, J. 1969. *Les Tsiganes*. Paris.

Block, M. 1991. *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner. Versuch einer monographischen Darstellung*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris.

Candrea, I. A. 1894. Influența țiganilor asupra literaturii poporane române. *Revista nouă* 2. 64-74. București.

Cantea, G. 1970. *Folcloros romano*. Chișinău.

Cantemir, D. 1986. *Descrierea Moldovei*. București.

Chelcea, I. 1944. *Țiganii din România. Monografie etnografică*. București.

Cherata, L. 1994. *Istoria țiganilor. Origine, specific, limbă*. Craiova.

Cibu, I. 1932. *Dictionar româno-țigan*. Sebeș-Alba.

Cioaba, L. M. 1997. *Negustorul de ploaie*. Sibiu.

Clébert, J.-P. 1961. *Les Tsiganes*. Paris.

Constantinescu, B. 1877. Poesia poporană a țiganilor din România. *Columna lui Traian* VIII. 605-620. București.

Constantinescu, B. 1878. *Probe de limba și literatură țiganilor din România*. București.

Copoiu, P. 1996. *Rromané paramisea. Povești țigănești*. București.

Costin, M. 1998. *Latopis Ziemi Moldawskiej i inne utwory historyczne*. Poznań.

Crowe, D. 1995. *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London.

Crowe, D. – Kolsti, J. (eds.). 1991. *The Gypsies of Eastern Europe*. New York – London.

Demeter, R. S. – Demeter, P. S. 1981. *Obrazcy folkloru Cygan-kelderarej*. Moskva.

Drimba, V. 1992. Împrumuturi românești din limba țigănească. *Studii și Cercetări Lingvistice* XLIII. 173-190, 253-278. București.

Dron, I. 1992. Românisme în dialectul țiganilor căldărari. *Revista de Lingvistică și Știință Literară* 3. 90-92. Chișinău.

Folkeryd, Fr. – Svanberg, I. 1995. *Gypsies (Roma) in the Post-totalitarian States*. Stockholm.

Fraser, A. 1999. *Țiganii*. București.

Graur, Al. 1934. Les mots tsiganes en roumain. *Bulletin Linguistique* II. 108-200. București.

Gronemeyer, R. 1983. *Zigeuner in Osteuropa*. München.

- Human Rights Watch – Helsinki Watch. 1991. *Destroying Ethnic Identity. The Persecution of Gypsies in Romania*. New York – Washington.
- Ioanid, R. 2000. *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*. Chicago.
- Journal of the Gypsy Lore Society*. 1888 i nast. Edinburgh, Liverpool.
- Kenrick, D. 1998. *Rromi din India la Mediterana. Migrația rromilor*. București.
- Kenrick, D. 1998. *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*. Lanham.
- Kogălniceanu, M. 1837. *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*. Berlin.
- Lecca, O. G. 1898. *Istoria țiganilor*. Caransebeș.
- Liégeois, J.-P. 1985. *Tsiganes et voyageurs. Données socio-culturelles. Données socio-politiques*. Strasbourg.
- Liégeois, J.-P. – Nicolae, Gh. 1996. *Romii: o minoritate a Europei*. Oradea.
- Matras, Y. (ed.). 1995. *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam – Philadelphia.
- Matras, Y. et al. 1997. *The Typology and Dialectology of Romani*. Amsterdam – Philadelphia.
- Merfea, M. 1991. *Țiganii. Integrarea socială a romilor*. Brașov.
- Miklosich, Fr. 1873. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*. III. Wien.
- Mirga, A. – Mróz, L. 1994. *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*. Warszawa.
- Mróz, L. 1992. *Geneza Cyganów i ich kultury*. Warszawa.
- Nicolăescu-Plopșor, C. Ș. 1997. *Paramisea haj gilea rromané. Povești și cântece rrome*. București.
- Panaiteescu, I. C. 1928. *Robii. Aspecte țigănești. Originea, viața, ocupațiunile, obiceiurile, datinile, moravurile și desrobirea lor*. București.
- Paraschivescu, M. R. 1957. *Cîntece țigănești*. București.
- Paspati, A. 1870. *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*. Constantinople.
- Patrin Web Journal, The*: <http://www.geocities.com/Paris/5121/patrin.htm>
- Păun-Ialomițeanu, Gh. 1991. „Arzoaica” a stat la masa cu dracul. Slobozia.
- Pittard, E. 1932. *Les Tsiganes ou Bohémiens dans la péninsule des Balkans*. Genève.
- Pobożniak, T. 1964. *Grammar of the Lovari Dialect*. Kraków.
- Poissonier, A. 1855. *Les esclaves tsiganes dans les Principautés Danubiennes*. Paris.
- Pons, Em. 1995. *Les Tsiganes en Roumanie: des citoyens à part entière?* Paris.
- Popp-Șerboianu, C. I. 1930. *Les Tsiganes. Histoire – Ethnographie – Linguistique – Grammaire*. Paris.
- Potra, G. 1939. *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*. București.
- Pott, A. E. 1844-1845. *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Vol. I-II. Halle.
- Puxon, G. – Kenrick, D. 1972. *The Destiny of Europe's Gypsies*. London.
- Puxon, G. 1987. *Roma: Europe's Gypsies*. London.
- Rommel, Fr. 1993. *Die Roma Rumäniens. Volk ohne Hinterland*. Wien.
- Rom som*. 1995 i nast. Budapest.
- Romathan*. 1998 i nast. București.
- Sala, M. – Vintilă-Rădulescu, I. 1981. *Limbile lumii. Mică enciclopedie*. București.
- Sarău, Gh. 1990. Contributions à l'histoire des recherches portant sur la langue et le folklore des tsiganes de Roumanie. *Revue Roumaine de Linguistique* XXXV. 117-131. București.
- Sarău, Gh. 1992. *Mic dicționar rrom – român*. București.
- Sarău, Gh. 1998. *Dicționar rrom (spoitoresc) – român*. București.
- Sarău, Gh. – Colceriu, C. 1998. *Dicționar român – rrom (căldărăresc). Dicționar rrom (căldărăresc) – român*. București.
- Schwicker, I. H. 1883. *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürger*. Wien – Teschen.
- Studii Romani*. 1994 i nast. Sofia.
- Tomasevič, N. B. – Djurič, R. 1989. *Gypsies of the World*. London.
- Turner, R. L. 1927. *The Position of Romani in Indio-Aryan*. Edinburgh.
- Vaux DE Faultier, F. De. 1970. *Mille ans d'histoire des Tsiganes*. Paris.
- Vrabie, Gh. 1966. *Balada populară română*. București.
- Williams, P. (réd.). 1989. *Tsiganes. Identité, évolution*. Paris.

- Wlislöck, H. von. 1884. *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch.* Leipzig.
- Wlislöck, H. von. 1890. *Vom wandernden Zigeunervolk. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie.* Hamburg.
- Zamfir, E. – Zamfir, C. (coord.). 1993. *Țigani între ignorare și îngrijorare.* București.

LES TSIKANES ET LES ROUMAINS: L'HISTOIRE COMMUNE ET LES RELATIONS CULTURELLES ET LINGUISTIQUES (UNE CONTRIBUTION)

Résumé

Les Tsiganes vivent en Roumanie depuis plus de 600 ans et y constituent actuellement une communauté ethnique à part d'environ 1 500 000 membres. Les Tsiganes sont originaires d'Inde d'où ils partirent vers le X^e siècle pour arriver en Europe vers la fin du XIII^e et le début du XIV^e siècles. Les premiers témoignages de leur séjour en Valachie et en Moldavie proviennent de la fin du XIV^e siècle. Dans les deux principautés roumaines ils furent esclaves jusqu'à la moitié du XIX^e siècle. Dès l'établissement de l'état indépendant de Roumanie à l'éclatement de la II^e guerre mondiale, les Tsiganes jouirent de la pleine liberté: c'est pendant cette période que leurs premières organisations sociales furent créées, leur propre presse commença de paraître et les intellectuels roumains s'intéressèrent de leur culture et de leur langue. Dans les années 1940-1944 ils furent persécutés par le gouvernement fasciste roumain. Durant les années suivantes, jusqu'en 1989, ils furent, dans les yeux des roumains gouvernés par les communistes, une source de la honte et du mal. Le renversement du régime Ceaușescu fut pour eux le commencement de leur existence en tant que minorité nationale de droit qui manifeste son identité dans la vie sociale, politique, économique et culturelle de la Roumanie.

Cette longue coexistence des deux nations a laissé des traces dans la culture et la langue, surtout populaire, des Roumains et des Tsiganes. Il est évident que les influences roumaines sont ici beaucoup plus fortes que les influences tsiganes. Nombreux sont les thèmes et les motifs roumains dans la création musicale et littéraire des Tsiganes, ainsi que les emprunts roumains, grammaticaux et lexicaux, dans la plupart des sous-dialectes tsiganes du type rromani, dont le kelderari le plus connu. Les Tsiganes, à leur tour, puisant dans le folklore roumain, l'interprètent de leur propre manière et contribuent à l'enrichissement du répertoire et à sa meilleure circulation. La langue roumaine comprend plus d'emprunts tsiganes que ne l'on croyait jusqu'aujourd'hui. Ils se réduisent néanmoins au niveau lexical du roumain, déterminant surtout le vocabulaire familier et argotique. Non moins importants sont aussi les anthroponymes et les toponymes roumains d'origine tsigane. Un matériel riche en empreintes des relations tsigano-roumaines est la littérature roumaine et, dernièrement, la littérature tsigane en rromani qui constituent l'objet attirant pour de futures études.